

Obywatelskie Forum Legislacji

Praktyka stosowania Regulaminu pracy Rady Ministrów

Informacja o projekcie Obywatelskiego Forum Legislacji i piąte okresowe podsumowanie obserwacji

Obywatelskie Forum Legislacji (OFL) zauważa, co być może ma związek ze schyłkiem kadencji parlamentu - coraz większą ilość projektów „porzuconych”. Postulujemy wprowadzenie zasady niezwłocznego umieszczania na platformie RPL informacji o zawieszeniu lub zaprzestaniu prac nad projektem.

Poważnym problemem jest sposób w jaki ministerstwa przygotowują „Raport z konsultacji” i kiedy go upubliczniają. Naszym zdaniem należałoby w *Regulaminie pracy RM* doprecyzować, że nie powinno to być później niż 3 miesiące od zakończenia konsultacji.

Choć na konsultacje publiczne rządowych projektów aktów prawnych coraz częściej wyznacza się właściwy czas, to ciągle zdarzają się nieprawidłowości i utrudnienia w ich poprawnym prowadzeniu, takie jak nie poddawanie ponownym konsultacjom zmienionych wersji projektów, czy nieprzejrzyste prowadzenie procesu konsultacji.

Nie ma jednego, stosowanego przez wszystkie ministerstwa sposobu odpowiedzi na otrzymane uwagi, a czas oczekiwania na nie trwa czasem ponad rok.

Zauważamy, że Oceny Skutków Regulacji są przygotowywane z większą pieczołowitością i zaangażowaniem niż „Raporty z konsultacji”. Być może jest to skutek już kilkuletniej pracy legislatorów Rządowego Centrum Legislacji i Kancelarii Premiera Rady Ministrów nad podniesieniem ich poziomu merytorycznego, podczas gdy przygotowanie raportów z konsultacji obowiązuje od niecałych dwu lat i chyba nie było przedmiotem szczególnej uwagi tychże instytucji.

Wnioski takie zawarte są w piątym podsumowaniu obserwacji zrealizowanej przez członków OFL w okresie od 7 maja do 30 września 2015 roku. Choć zauważamy pozytywne zmiany w procesie przygotowywania rządowych projektów legislacyjnych, to ciągle zwłaszcza w sprawie efektywnego prowadzenia konsultacji publicznych jest wiele do zrobienia. Dlatego widzimy potrzebę kontynuowania obserwacji prac legislacyjnych, które będzie prowadził przyszły rząd.

Obywatelskie Forum Legislacji (dalej: OFL) od lat jest społecznym obserwatorem procesu stanowienia prawa oraz recenzentem zachodzących w nim zmian. Wielokrotnie dostrzegaliśmy i sygnalizowaliśmy publicznie niedostatki tego procesu, w szczególności w fazie przygotowywania rządowych projektów aktów prawnych. Stoimy na stanowisku, że proces stanowienia prawa powinien być przejrzysty i umożliwiać uczestniczenie w nim każdego zainteresowanego podmiotu. Naszym zdaniem cele te można najlepiej zagwarantować tworząc ustawowe gwarancje partycypacji obywateli w procesie stanowienia prawa.

1 stycznia 2014 r. wszedł w życie nowy Regulamin pracy Rady Ministrów¹, w którym po raz pierwszy w sposób wyczerpujący, a także, co do zasady zgodny z postulatami organizacji obywatelskich, określono reguły prowadzenia

¹ Uchwała nr 190 Rady Ministrów z dnia 29 października 2013 r. Regulamin pracy Rady Ministrów (M. P. poz. 797 z 2013 r.).

Obywatelskie Forum Legislacji

uzgodnień, konsultacji publicznych oraz opiniowania projektów dokumentów rządowych. Konsultacje publiczne dokumentów rządowych, będących projektami ustaw lub projektami założeń do ustaw, podporządkowano kilku podstawowym zasadom:

- skierowanie do konsultacji publicznych projektu ustawy lub założeń może nastąpić dopiero po wpisaniu projektu tego dokumentu do wykazu prac legislacyjnych Rady Ministrów,
- wyznaczenie terminu do zajęcia stanowiska w przypadku projektu założeń do ustawy krótszego niż 14 dni, a w przypadku projektu ustawy krótszego niż 21 dni od udostępnienia projektu wymaga szczegółowego uzasadnienia,
- nieprzedstawienie stanowiska w terminie organ wnioskujący może interpretować wyłącznie jako rezygnację z przedstawienia stanowiska, a nie uzgodnienie jego treści,
- organ wnioskujący może zaprosić do udziału w konferencji uzgodnieniowej przedstawicieli podmiotów przedstawiających stanowisko w ramach konsultacji publicznych lub zorganizować dla tych podmiotów odrębną konferencję uzgodnieniową,
- organ wnioskujący zobowiązany jest sporządzić raport z konsultacji publicznych.

Powyższe, a także inne przepisy nowego Regulaminu dotyczące konsultacji publicznych, dają podstawę do uczynienia rządowego procesu legislacyjnego bardziej przejrzystym i partycypacyjnym.

5 maja br. Rada Ministrów przyjęła dokument nazwany „*Wytyczne do przeprowadzenia oceny wpływu i konsultacji publicznych w ramach procesu legislacyjnego*”² przedłożony przez ministra gospodarki. W dokumencie tym przypomina się między innymi, że prowadzenie konsultacji jest konieczne na każdym etapie pracy nad regulacją prawną oraz podaje się wiele wskazówek jak je efektywnie prowadzić. Rozbudowana jest też część dotycząca zasad przygotowywania testów regulacyjnych i oceny skutków regulacji. Szerokie stosowanie metod opisanych w *Wytycznych* powinno podnieść standard przygotowywania OSR i prowadzenia konsultacji.

Członkowie Obywatelskiego Forum Legislacji, na przykładzie obserwacji procesu tworzenia kilkunastu projektów ustaw i założeń, od czerwca 2014 roku badają, w jaki sposób realizowane są przepisy nowego Regulaminu pracy RM, a także oceniają stopień zmian zachodzących w procesie konsultacji publicznych rządowych projektów legislacyjnych w związku z wejściem w życie nowego Regulaminu. A od 7 maja 2015 roku analizują też na ile OSRy towarzyszące obserwowanym projektom tworzone są w zgodzie z zasadami zapisanymi w *Wytycznych*. Jesteśmy zdania, że proces wdrażania zmian przewidzianych w nowym Regulaminie wymaga wsparcia strony obywatelskiej oraz – przede wszystkim kontroli praktyki procesu legislacyjnego. Członkowie OFL raz na kwartał przedstawiają raporty zawierające wnioski z monitoringu prac nad wybranymi dokumentami rządowymi. Cztery poprzednie raporty dostępne są na http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/przeciw_korupcji/przejrzystosc_w_procesie_stanowienia_prawa_1/obserwacje_rzadowego_procesu_tworzenia_praw

Przedmiot i główne wnioski z piątej obserwacji procesu legislacyjnego dokonanej między 7 maja a 30 września 2015 roku

² Dostępny na <http://www.rcl.gov.pl/book/?q=wytyczne>

Obywatelskie Forum Legislacji

Tym razem, ze względu na okres wakacyjny obserwacja dotyczy dłuższego 5 miesięcznego okresu. W okresie tym członkowie OFL prowadzili monitoring prac legislacyjnych nad następującymi rządowymi projektami ustaw oraz założeń do ustaw:

- [projekt ustawy o oświadczeniach o stanie majątkowym osób pełniących funkcje publiczne](#)
- [projekt założeń projektu ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego oraz projekt ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego](#)
- [projekt założeń do ustawy o monitoringu wizyjnym](#)
- [projekt założeń ustawy o zmianie zasad funkcjonowania służby zagranicznej](#)
- [projekt ustawy o biegłych sądowych](#)
- [projekt ustawy o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw](#)
- [projekt ustawy o zmianie ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym oraz niektórych innych ustaw](#)
- [projekt założeń projektu ustawy o zmianie ustawy - Prawo energetyczne oraz ustawy o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej](#)
- [projekt ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym](#)
- [projekt ustawy o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw](#)
- [projekt ustawy o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego](#)
- [projekt ustawy o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych](#)

Raporty z tych obserwacji dostępne są na:

http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/przeciw_korupcji/przejrzystosc_w_procesie_stanowienia_prawa_1/obserwacje_rzadowego_procesu_tworzenia_prawa

Główne wnioski z piątej obserwacji procesu legislacyjnego

- **U schyłku kadencji sejmu zauważamy coraz większą ilość projektów „porzuconych”.** Szczególnie rażąca jest to, że w przypadku zawieszenia prac nad projektem aktu prawnego **nie ma zwyczaju informowania o tym opinii publicznej** i podmiotów, które zaangażowane są w proces konsultacyjny, a czasem nawet podawane są informacje wprowadzające w błąd.

W poprzednich komunikatach opisywaliśmy sprawę procedowanego w Ministerstwie Sprawiedliwości *projektu ustawy o oświadczeniach o stanie majątkowym osób pełniących funkcje publiczne*. Na platformie RPL ostatnie dokumenty, których autorem było ministerstwo zamieszczono 20 sierpnia 2014 roku. I choć wszystko wskazywało na to, że pod koniec września 2014 roku wraz z zakończeniem konsultacji publicznych i opiniowania przerwano prace nad projektem to przedstawiciele ministerstwa jeszcze w kwietniu 2015 r. przekazywali informacje, że „(.....) w Ministerstwie Sprawiedliwości trwają prace nad *projektem ustawy o oświadczeniach majątkowych*. Aktualnie trwa analiza uwag zgłoszonych do projektu w trakcie uzgodnień międzyresortowych i konsultacji społecznych.”

Obywatelskie Forum Legislacji

Podobnie postępuje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych z *projektem założeń do projektu ustawy o monitoringu wizyjnym*. Mimo medialnych zapowiedzi z marca br., że podejmowane są prace nad kolejną wersją projektu, na platformie RPL nie ukazały się żadne dokumenty bądź informacje pozwalające choć w przybliżeniu ocenić zaawansowanie tych prac.

Wielomiesięczne zawieszenie prac legislacyjnych bez podania komunikatu co się z projektami dzieje stwarza u zainteresowanych wrażenie porzucenia pomysłu. Dzieje się tak w przypadku:

- *projektu założeń ustawy o zmianie zasad funkcjonowania służby zagranicznej*. Na platformie RPL ostatni dokument dotyczący tego projektu upubliczniono 9 października 2014 r.

- Od 9 miesięcy Ministerstwo Sprawiedliwości nie upubliczni własnych dokumentów związanych z tworzeniem *projektu ustawy o biegłych sądowych*.

- Od 10 miesięcy trwa bezczynność w przypadku *projektu ustawy o zmianie ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym oraz niektórych innych ustaw*. Zgodnie z rejestrem zmian, od 14 listopada 2014 na platformie RPL nie została dodana żadna nowa informacja.

- Od 19 marca br. na platformie RPL nie wprowadzono żadnej merytorycznej zmiany, która świadczyłaby o tym, że praca nad *projektem założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz ustawy o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej* jest kontynuowana.

Postulujemy wprowadzenie – choć Regulamin takiego wymogu nie przewiduje – zasady umieszczania na platformie RPL w dziale dotyczącym konkretnego projektu informacji na temat zawieszenia lub zaprzestania prac nad nim.

- **Poważnym problemem jest sposób w jaki ministerstwa przygotowują „Raport z konsultacji”**. Zgodnie z par. 51 ust.1 *Regulaminu pracy RM* raport z konsultacji obejmuje: „1) omówienie wyników przeprowadzonych konsultacji publicznych i opiniowania, 2) przedstawienie wyników zaciągnięcia opinii, dokonania konsultacji albo uzgodnienia projektu.... 3) wskazanie podmiotów, które zgłosiły zainteresowanie pracami nad projektem w trybie przepisów o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa.....” Ust 2 mówi o tym co powinno zawierać omówienie wyników: „2. Omówienie wyników konsultacji publicznych i opiniowania wskazuje podmioty, które przedstawiły stanowisko lub opinię, oraz zawiera omówienie tych stanowisk lub opinii i odniesienie się do nich przez organ wnioskujący.”

Natomiast w *Wytycznych do przeprowadzania oceny wpływu oraz konsultacji publicznych w ramach rządowego procesu legislacyjnego* doprecyzowuje się, że częścią raportu z konsultacji jest omówienie wyników konsultacji i zasięgnięcia opinii, które „powinno zawierać:

- wskazanie, ile czasu partnerzy społeczni mieli na odpowiedź i czy zgłaszali zastrzeżenia do procesu konsultacji,
- informację, czy i kiedy partnerzy społeczni otrzymali odpowiedź zwrotną dotyczącą uwzględnienia ich uwag i ewentualnych przyczyn odrzucenia,
- wyczerpujące omówienie wszystkich czynności podjętych w ramach procesu opiniowania, w tym wskazanie, czy były przeprowadzane tzw. prekonsultacje, czyli konsultacje na etapie poprzedzającym wpis do wykazu prac legislacyjnych Rady Ministrów.

Obywatelskie Forum Legislacji

- zbiorcze podsumowanie wyników konsultacji, w tym omówienie charakteru zgłoszonych uwag oraz ich wpływu na ostateczny kształt projektu,

- wyjaśnienie, dlaczego dane uwagi nie zostały przyjęte przez organ wnioskujący.”

Ponadto „Raport powinien zawierać odnośnik do miejsca opublikowania tabel, w których wskazuje się opinie każdego z podmiotów, sposób ich uwzględnienia, a także przyczyny ewentualnego ich odrzucenia. Zaleca się, aby raport z konsultacji miał charakter opisowy, przedstawiający w sposób syntetyczny główny nurt oraz istotę problemów podnoszonych w toku konsultacji publicznych, w szczególności postulaty partnerów społecznych oraz sposób uwzględnienia ich przez organ wnioskujący...” (str. 90-91)

Spośród 12 monitorowanych przez nas projektów legislacyjnych tylko dwa raporty w naszej ocenie spełniają warunki zawarte w Regulaminie pracy RM. Są to raporty z konsultacji *projektu ustawy o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw* (Ministerstwa Zdrowia) oraz *projektu założeń projektu ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego* (Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji). Ten ostatni projekt miał kilka wersji; konsultowano tylko pierwszą, ale do kolejnych dołączano raport z konsultacji z aktualizowaną datą. Mogło to wprowadzać w błąd sugerując, że konsultowano kolejne wersje projektu założeń.

Większość raportów z konsultacji jest niezwykle zwięzła, ma wiele luk, a czasem nieścisłości; jest przygotowana w sposób niezgodny z zaleceniami *Wytycznych*.

Raport z konsultacji *projektu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego* formalnie zawiera wszystkie informacje wymagane zapisami *Regulaminu pracy RM*. Jednakże omówienie nadesłanych uwag jest niepełne. Między innymi nie odniesiono się w nim do zgłaszanych wątpliwości co do konstytucyjności niektórych rozwiązań zawartych w projekcie przynajmniej on bowiem inicjatywę legislacyjną podmiotom, które zgodnie z Konstytucją RP jej nie posiadają.

Rządowe Centrum Legislacji zwróciło uwagę na konieczność uzupełnienia raportu z konsultacji *projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz ustawy o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej* - o przedstawienie wyników opiniowania projektu oraz informację dotyczącą zgłoszeń zainteresowania pracami nad projektem. Na marginesie należy dodać, że na platformie RPL nie sposób odnaleźć samego raportu. Jest tylko tabela z uwagami otrzymanymi od partnerów społecznych.

Raport z konsultacji *projektu ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym* zabiera niecałe półtorej strony i zawiera jedynie informację o tym do kogo skierowano prośbę o przedstawienie uwag, kto je przesłał oraz dopisek, że „omówienie ww. uwag zostało przedstawione w tabeli z załącznika do raportu” (pisownia oryginalna). W tabeli umieszczono 128 uwag wraz z krótkim odniesieniem się do nich. Ze skąpych komentarzy MliR wynika, że większość uwag uwzględniono, często wycofując się z pierwotnego pomysłu.

Podobny objętościowo jest raport z konsultacji *projektu ustawy o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw*. Zawiera on listę podmiotów zgłaszających uwagi w ramach konsultacji publicznych i opiniowania, oraz jako załącznik tabelę z zestawieniem wszystkich uwag, wraz odniesieniem się do nich.

W związku z tym, że w *Regulaminie* nie określono czasu w jakim powinien być przedstawiony raport z konsultacji czasem przygotowanie go trwa nieracjonalnie długo, np.:

Obywatelskie Forum Legislacji

- ponad 9 miesięcy od zakończenia tego procesu nie upubliczniono raportu z konsultacji *projektu ustawy o biegłych sądowych*;
- rok trwa oczekiwanie na raport z konsultacji *projektu ustawy o oświadczeniach o stanie majątkowym osób pełniących funkcje publiczne* oraz *projektu ustawy o zmianie ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym oraz niektórych innych ustaw*;
- więcej niż rok na raport z konsultacji *projektu założeń do projektu ustawy o monitoringu wizyjnym*;
- 14 miesięcy na raport z konsultacji *projektu ustawy o zmianie zasad funkcjonowania służby zagranicznej*.

Naszym zdaniem należałoby w Regulaminie pracy RM doprecyzować kiedy powinien być upubliczniany raport z konsultacji. Uważamy, że powinien on być sporządzany nie później niż w 3 miesiące od zakończenia konsultacji, zwłaszcza, że nie ma obowiązku udzielania odpowiedzi indywidualnych.

Na stronie RLP nie opublikowano raportu z konsultacji *projektu ustawy o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*. Ponieważ projekt został 17 marca br. przekazany do Sejmu wnosimy, że raport taki nie został w ogóle przygotowany, co jest naruszeniem par. 51 *Regulaminu pracy RM*.

Intencją twórców *Regulaminu pracy RM* wprowadzających nowy dokument – „Raport z konsultacji” było wzmocnienie znaczenia procesu konsultacyjnego, do czego narzędziem miało być wprowadzenie obowiązku przygotowywania oddzielnego, analitycznego dokumentu sprawozdającego przebieg i rezultaty procesu konsultacji publicznych. Po ponad półtora roku od wprowadzenia *Regulaminu* należy stwierdzić, że proces ten postępuje niezwykle powoli. Wiele instytucji zobowiązanych do przygotowania raportu z konsultacji obowiązek ten wypełnia tylko formalnie.

- **Narasta problem z opóźnioną reakcją ministerstw na otrzymane uwagi w trakcie konsultacji publicznych, a nawet całkowitym ich brakiem.** W Regulaminie pracy RM nie ma żadnego przepisu, który zobowiązywałby autora projektu aktu prawnego do udzielenia odpowiedzi na uwagi interesariuszy. Obowiązuje wyłącznie przedstawienie raportu z konsultacji (art. 51). Ale w „*Wytycznych do przeprowadzenia oceny wpływu i konsultacji publicznych w ramach procesu legislacyjnego*” przywołuje się jedną z Siedmiu Zasad Konsultacji – Responsywność, która brzmi: „każdemu, kto zgłosi opinię, należy się merytoryczna odpowiedź w rozsądnym terminie (podanym na początku konsultacji, przed rozpoczęciem kolejnego etapu legislacyjnego), na przykład w formie odpowiedzi zbiorczych.” (str. 34). A także dodają, że „organizator konsultacji publicznych powinien zdać relację z ich przebiegu - przekazać wszystkim zainteresowanym osobom podsumowanie efektów procesu konsultacyjnego oraz zapowiedzieć, co będzie się dalej działo z przedmiotem konsultacji.” (str. 133).
Ministerstwo Sprawiedliwości od ponad roku nie ustosunkowało się do uwag przesłanych przez 54 interesariuszy do *projektu ustawy o oświadczeniach o stanie majątkowym osób pełniących funkcje publiczne*. To samo ministerstwo od 9 miesięcy nie odpowiedziało na uwagi zgłoszone do *projektu ustawy o biegłych sądowych*.
Od połowy czerwca 2014 r. podmioty, które przesłały uwagi do *projektu założeń ustawy o zmianie zasad funkcjonowania służby zagranicznej* oczekują na jakąkolwiek reakcję na nie.
Od 4 sierpnia 2014 roku (od 14 miesięcy) Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nie opublikowało ani odniesienia się projektodawcy do uwag, ani raportu z przeprowadzonych konsultacji *projektu założeń do projektu ustawy o monitoringu wizyjnym*.

Obywatelskie Forum Legislacji

Pomimo upływu ponad roku od terminu składania uwag w ramach konsultacji publicznych *projektu ustawy o zmianie ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym oraz niektórych innych ustaw* Ministerstwo Zdrowia nie umieściło w serwisie RPL odniesienia się do nich.

Rządowy proces legislacyjny *projektu ustawy o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych* zakończył się w marcu br. Mimo upływu 10 miesięcy od zakończenia konsultacji Ministerstwo Kultury nie upubliczniło żadnych odpowiedzi na przesłane uwagi.

Brak informacji co dzieje się ze zgłoszonymi uwagami nie buduje atmosfery dialogu. Podmioty zgłaszające uwagi do projektu poświęciły swoje zasoby, aby wspomóc wnioskodawcę w tworzeniu projektu aktu prawnego i zasługują na informację o dalszych losach projektu.

Najczęściej ministerstwa przygotowują zestawienie zbiorcze uwag wraz z krótkim odniesieniem się do nich w formie tabeli. Dokument ten jest zazwyczaj przygotowywany przed konferencją uzgodnieniową, a potem często w niezmienionej formie dołączany do raportu z konsultacji.

Tabele z zestawieniem otrzymanych uwag, wraz odniesieniem się do nich przygotowało Ministerstwo Środowiska w stosunku do *projektu ustawy o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw*, Ministerstwo Pracy dla *projektu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego* Ministerstwo Gospodarki dla *projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz ustawy o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej*, a także Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju dla *projektu ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym*.

Tylko nieliczne ministerstwa odpowiadają indywidualnie na otrzymane uwagi, choć jest to najbardziej pożądana forma kontaktu z interesariuszami, dającą im poczucie partnerskiego traktowania.

- **Rzadko** – mimo zapisania takiej możliwości w § 48 ust 3 Regulaminu – **organ wnioskujący przekazuje zmienione wersje projektu dokumentu rządowego do ponownych konsultacji**. Dzieje się tak pomimo tego, że w *Wytycznych do przeprowadzania oceny wpływu oraz konsultacji publicznych w ramach rządowego procesu legislacyjnego* napisano: „Szeroko rozumiane konsultacje powinny być prowadzone przez administrację na każdym etapie podejmowania decyzji czy pracy nad projektowanym rozwiązaniem.” (str. 29)

Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju przygotowało siedem wersji *projektu ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym*. Projekt był poddany konsultacjom publicznym tylko raz, na bardzo wczesnym etapie. Konsultowano pierwszą wersję projektu, która w sposób zasadniczy różniła się od wersji procedowanej przez Radę Ministrów. Żadna z pozostałych sześciu wersji nie była przedstawiona interesariuszom do zaopiniowania.

Konsultowana była pierwsza wersja *projektu ustawy o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw* (z 5.12.14) choć powstały dwie kolejne. Na podstawie zamieszczonego w serwisie RPL podsumowania obu tur uzgodnień (prowadzonych już bez udziału innych niż rządowe podmiotów) można stwierdzić, że zmiany wprowadzone w tym trybie były liczne i merytorycznie znaczące.

Podobnie do konsultacji publicznych przekazano pierwszą z co najmniej czterech wersji *projektu założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz ustawy o zasadach pokrywania kosztów powstałych u*

Obywatelskie Forum Legislacji

wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej.

Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji nie zdecydowało się na skonsultowanie trzeciej i czwartej wersji projektu założeń projektu ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego być może ze względu na to, że w konsultacjach poprzednich wersji miało miejsce zdaniem ministerstwa „wyjątkowo liczne i aktywne uczestniczenie organizacji pozarządowych w procesie stanowienia tego aktu”.

- Choć **procesowi konsultacji publicznych poddawana jest zdecydowana większość projektów aktów prawnych, to zdarzają się zaniechania** i w tej materii.

8 czerwca br. w serwisie RPL pojawiło się sześć projektów aktów wykonawczych do projektowanej ustawy o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw. Udostępnione dokumenty świadczą o tym, że konsultacjom publicznym poddano tylko jeden z nich.

Projekt ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego, który powstał na podstawie założeń nie został skierowany do konsultacji publicznych ani uzgodnień. Jako uzasadnienie takiego postępowania wskazano § 118 art. 2 pkt 2 *Regulaminu*, który w przypadku projektów ustaw tworzonych na podstawie założeń dopuszcza odstępianie od konsultowania. Projekt jako pilny został wyłącznie skierowany do zaopiniowania przez KPRM i MSZ. Obydwie instytucje podniosły m. in. niespójność projektu z przyjętymi założeniami – co wskazywałoby, że należało projekt ustawy skonsultować.

- **Ministerstwa niezwykle rzadko korzystają z możliwości przeprowadzenia konsultacji za pomocą elektronicznej platformy www.konsultacje.gov.pl** Z 12 obserwowanych przez nas projektów tylko 4 były konsultowanych za pomocą tego narzędzia. Były to projekty: ustawy o oświadczeniach o stanie majątkowym osób pełniących funkcje publiczne – autorstwa Ministerstwa Sprawiedliwości, założeń projektu ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego (Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji) oraz ustawy o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej).

Nowy *Regulamin pracy RM* wprowadził termin „konsultacje publiczne”, co w zamyśle jego twórców miało podkreślać, otwarty na wszystkich zainteresowanych charakter tego procesu. Używanie platformy elektronicznej, obok wysyłania ściśle zaadresowanych zaproszeń do wyrażenia opinii o projekcie może znacznie otworzyć ten proces.

Dla pełnego obrazu trzeba dodać, że interesariusze niechętnie korzystają z platformy elektronicznej. Wydaje się, że konieczne jest przeprowadzenia akcji popularyzującej to narzędzie zarówno wśród pracowników ministerstw jak i interesariuszy.

- **Duże kontrowersje wzbudzał sposób procedowania projektu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego.** W poprzednim Komunikacie zwracaliśmy między innymi uwagę na to, że zgodnie z paragrafem 20 Regulaminu Prac Rady Ministrów, do wnoszenia projektów dokumentów rządowych upoważniony jest członek Rady Ministrów, szef Kancelarii Prezesa Rady Ministrów; organem wnioskującym może być też inny podmiot, jeśli został do tego upoważniony. Ponadto przygotowania projektu ustawy nie poprzedzały

Obywatelskie Forum Legislacji

żadne (publicznie dostępne) analizy, ani opracowanie założeń. Był on odpowiedzią na zaprzestanie udziału strony związkowej w pracach Komisji Trójstronnej. Nasze zastrzeżenia budzi też sposób przeprowadzenia konsultacji publicznych. Zaproszenie do zgłaszania uwag otrzymało tylko 7 podmiotów - szefowie związków zawodowych i organizacji pracodawców i tak zaangażowanych w opracowywanie projektu. Lista zaproszonych nie uwzględniała nie tylko innych związków zawodowych i organizacji pracodawców, ale też innych podmiotów, np. organizacji pozarządowych. Zaskakuje także stanowisko Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w odniesieniu do trzech uwag Pracodawców RP, dotyczących tak kluczowej kwestii jak reprezentatywność organizacji pracodawców i związane z tym uprawnienia. W odpowiedzi na te uwagi, stanowisko jakie zajęło ministerstwo to „*Ostateczne stanowisko w tym zakresie powinny wyrazić wspólnie BCC, Konfederacja Lewiatan, Pracodawcy RP i ZRP*”. Ministerstwo, jako gospodarz projektu nie zajęło własnego stanowiska w tak ważnej kwestii, zostawiając je do wspólnej decyzji kilku podmiotów – wybranych partnerów społecznych, bez wskazania w jaki sposób i w jakim trybie ma ono zostać uzgodnione.

Po raz pierwszy postanowiliśmy przeanalizować dokumenty zwane „Ocena Skutków Regulacji”. Ogólne zauważamy, że OSRy są dokumentami przygotowywanymi z większą pieczołowitością i zaangażowaniem niż „Raporty z konsultacji”. Być może jest to skutek już kilkuletniej pracy legislatorów Rządowego Centrum Legislacji i Kancelarii Premiera Rady Ministrów nad podniesieniem ich poziomu merytorycznego, podczas gdy przygotowanie raportów z konsultacji obowiązuje od niecałych dwu lat i chyba nie było przedmiotem szczególnej uwagi tychże instytucji.

- Jako rozbudowane i stosunkowo wyczerpujące oceniliśmy Oceny Skutków Regulacji towarzyszące:
 - *projektowi ustawy o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw*
 - *projektowi ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego*
 - *projektowi ustawy o zmianie ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym oraz niektórych innych ustaw*
 - *projektowi ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym*
 - *projektowi założeń projektu ustawy o zmianie ustawy - Prawo energetyczne oraz ustawy o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej*

Jednak i do tych dokumentów mieliśmy pewne zastrzeżenia.

- W OSR *projektu ustawy o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw* - wnioskodawca obszernie i precyzyjnie przedstawił powody interwencji, prawidłowo zidentyfikował podmioty, na jakie regulacja będzie miała wpływ i dość obszernie omówił jej oddziaływanie. Biorąc jednak pod uwagę przedmiot ustawy, zabrakło odniesienia się do organizacji ekologicznych i obywateli, a to oni również będą bezpośrednimi beneficjentami ustawy.

Obywatelskie Forum Legislacji

Jako załącznik przedstawiono wyczerpujące omówienie konsultacji, określające ich zakres i czas trwania, wyliczające podmioty jakie wzięły w nich udział, oraz zestawienie wszystkich zgłoszonych uwag wraz z przedstawieniem stanowiska jakie wobec każdej z nich zajęto.

Trudno jest nam zweryfikować obliczenia dotyczące wpływu na sektor finansów publicznych, ale warto podkreślić, że wyliczenia te konsekwentnie podważało Ministerstwo Finansów.

- OSR *projektu ustawy o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego* jest stosunkowo wyczerpujący, ale sprawia wrażenie „materiału promocyjnego” bez uwzględnienia problemów jakie mogą wystąpić w trakcie realizacji regulacji. Jako powód interwencji ustawodawcy wskazano jedynie potrzebę implementacji dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady oraz fakt, iż odmiennie uregulowano w znowelizowanej dyrektywie tę kwestię niż dotychczas. Nie opisano wyczerpująco dlaczego implementacja dyrektywy nie powinna nastąpić poprzez kolejną nowelizację *ustawy o dostępie do informacji publicznej*.

Dane dotyczące podmiotów, na które oddziałuje projekt zostały przedstawione dość precyzyjnie, m.in. z odwołaniem się do literatury, ale z drugiej strony niektóre podmioty określono zbyt generalnie np. wszyscy obywatele RP, gdyż skoro podkreśla się cyfrowe znaczenie regulacji to trudno uznać, że skorzystają na nim osoby wykluczone cyfrowo. Nie uwzględniono również dużej grupy podmiotów publicznych, które będą musiały (mimo, małej zmiany regulacji w stosunku do nich) wdrożyć jej rozwiązania.

Wyjaśniając rolę przeprowadzonych konsultacji publicznych autor projektu odwołuje się jedynie do konsultacji przeprowadzonych w toku pracy nad założeniami.

Opis wpływu regulacji na finanse publiczne wydaje się dostatecznie rozbudowany. Dodatkowo, szczegóły prognozy ma przedstawiać załącznik do OSR: Model szacowania kosztów administracyjnych oraz dochodów BAM. Odwołano się również do licznej literatury.

Za niewystarczające należy uznać treści dotyczące sposobu ewaluacji regulacji. Wskazano wyłącznie termin ewaluacji polegającej na przeglądzie stosowania dyrektywy przez KE oraz wskazano, że niezależnie od tego Minister dokona przeglądu jej stosowania po 2 latach od wejścia w życie. Nie wskazano w jaki sposób i na podstawie jakich kryteriów.

- OSR dołączony do *projektu ustawy o zmianie ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym oraz niektórych innych ustaw* napisany jest rzetelnie, zrozumiałym językiem i jest wewnętrznie spójny. Brakuje w nim jednak przypisów do źródeł, z których zostały uzyskane przywoływane dane. W punkcie zatytułowanym "Załączniki (istotne dokumenty źródłowe, badania, analizy itp.)" wpisano "nie dotyczy".

Rekomendowane w projekcie ustawy rozwiązanie zostało opisane w sposób zrozumiały i szczegółowy, ale nie wskazano metod rozwiązania problemów alternatywnych do rekomendowanego rozwiązania.

Wyczerpująco omówiono przebieg konsultacji publicznych. Napisano, że projekt podlegał konsultacjom wstępnym z przedstawicielami towarzystw naukowych, dysponentami jednostek, przedstawicielami związków zawodowych, jednostkami samorządu terytorialnego oraz z Narodowym Funduszem Zdrowia. Większość projektowanych regulacji była konsultowana na licznych spotkaniach zarówno z wojewodami, jak i z realizatorami świadczeń zdrowotnych. Prekonsultacje są dobrą praktyką. Niestety w serwisie Rządowego Procesu Legislacyjnego nie ma śladu po tych wstępnych konsultacjach.

Obywatelskie Forum Legislacji

Wskazano wysokość obciążenia dla budżetu państwa i budżetów jednostek samorządu terytorialnego oraz źródła finansowania, w tym kalkulację i wysokość przewidywanych opłat za egzamin na ratownika medycznego. Jednym z istotnych kosztów będzie koszt utworzenia i utrzymania systemu teleinformatycznego obsługującego rejestr ratowników medycznych w latach 2015 – 2024, który oszacowany został na 3 744 400 zł. Powołano się na raport płacowy Sedlak&Sedlak, podając wysokość przewidywanego wynagrodzenia administratorów obsługujących system, wskazując, że planowane jest zatrudnienie dwóch specjalistów i podając przewidywane wynagrodzenie brutto.

Nie podano jednak żadnych danych, na podstawie których wyliczono koszty "zakupu usług pozostałych" oszacowanych na 1 225 400 zł oraz koszty szkoleń o wartości 16 500zł.

W OSR wskazano też orientacyjny termin oceny skutków wejścia w życie przepisów projektowanej ustawy oraz wskazano konkretne mierniki.

- OSR *projektu ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym*, który miał siedem wersji od początku był dość obszerny, zwłaszcza w części dotyczącej „źródeł finansowania”.

Choć jak wiadomo z analizy przebiegu procesu legislacyjnego początkowo starano się zawrzeć w ustawie zmiany niewymagane rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Dyrektywą Rady to zarówno opis problemu jak i rekomendowane rozwiązanie go we wszystkich kolejnych wersjach OSR opisane są tak samo. Świadczyłoby to o tym, że od początku postanowiono nie eksponować zmian niewymaganych przez ustawodawstwo europejskie. Ponadto jako jedyny problem przedstawia się „brak krajowego rejestru elektronicznego przedsiębiorców transportu drogowego”, a jako jego rozwiązanie budowę Krajowego Rejestru Elektronicznego Przedsiębiorców Transportu Drogowego, podczas gdy znacząca część projektu dotyczy kar za naruszenie standardów i prawa oraz warunków ich nakładania. Problem ten w OSR w ogóle nie został uwzględniony.

Opis „zakresu, czasu trwania i podsumowania wyników konsultacji” – jest niezwykle krótki i brakuje w nim wielu informacji. Są w nim tylko wymienione instytucje, które wzięły udział w konsultacjach, informacja o miejscach udostępnienia projektu, o zaopiniowaniu go przez Komisję Wspólną Rządu i Samorządu oraz o tym, że „projekt nie zawiera przepisów technicznych”.

W pierwszym OSRze wydatki na realizację ustawy w okresie 10 lat wyliczono na 98,28 mln zł, a w ostatnim 63,75 mln zł - czyli nie całe 67% pierwotnej sumy. Oszczędności znaleziono między innymi w ten sposób, że początkowo Rejestr miało tworzyć 6 osób przez 12 miesięcy, a po pół roku uznano, że na te prace wystarczą 4 miesiące. Skąd wzięto obie te estymacje nigdzie nie podano. Należy jednak zauważyć, że inne wyliczenia dotyczące kosztów implementacji zapisów ustawy są lepiej udokumentowane.

Trudno za wnikliwe uznać omówienie wpływu na rynek pracy. Piszemy jedynie, że trzeba będzie zatrudnić 37 pracowników w Głównym Inspektoracie Transportu Drogowego, choć w tym samym dokumencie, omawiając skutki dla przedsiębiorstw zauważono, że dojdzie do „wielimowania z rynku (...) nieuczciwych przedsiębiorców”. To „wielimowanie” chyba jednak przyniesie skutki na rynku pracy.

- Do *projektu założeń projektu ustawy o zmianie ustawy - Prawo energetyczne oraz ustawy o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej* przygotowano dwie wersje Oceny Skutków Regulacji. Zwłaszcza druga wersja dokumentu jest przygotowana zasadniczo w sposób rozbudowany i kompleksowy, co –

Obywatelskie Forum Legislacji

wobec poziomu skomplikowania materii – zasługuje na uznanie. Do dokumentu dołączona została „Analiza skutków społeczno-gospodarczych wdrożenia inteligentnego opomiarowania”, a także jej aktualizacja.

Analiza wpływu przyjęcia projektu na sektor finansów publicznych została zakwestionowana przez Ministerstwo Finansów, co prawdopodobnie stało się powodem wstrzymania prac nad projektem.

Zwraca uwagę niemal całkowite pominięcie analizy wpływu projektu na rynek pracy. Ograniczono je do wskazania, że wdrożenie tzw. inteligentnych liczników „zmniejszy zapotrzebowanie na usługi inkasentów, co może przejściowo działać obniżająco na liczbę etatów” – nie wskazano chociażby, jak dużej grupy to dotyczy.

- Zdecydowanie więcej zastrzeżeń mamy do Oceny Skutków Regulacji dołączonych do *projektu ustawy o biegłych sądowych* oraz *projektu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego*.

- OSR do *projektu ustawy o biegłych sądowych* jak na dokument odnoszący się do tak doniosłego problemu wymiaru sprawiedliwości, jakim jest funkcjonowanie instytucji biegłych jest bardzo lakoniczny. Diagnoza problemu regulacyjnego jest w zasadzie „zlepkiem” fragmentów z dokumentów (analizy, raportu organizacji pozarządowej, wystąpienia konferencyjnego) wymienionych jako załączniki. Przyczyny istnienia problemu regulacyjnego zostały opisane bardzo ogólnie, podobnie zresztą jak opis celów jakie regulacja ma osiągnąć, gdyż wskazują się np. że „oczekuje się pozytywnego wpływu regulacji na jakość sporządzanych opinii, a więc pośrednio na usprawienie postępowań sądowych oraz przygotowawczych”. Nie analizowano w OSR-ze możliwości rezygnacji z projektowanej regulacji, jak i nie uwzględniono wyników testu regulacyjnego.

Podmioty, na które ma wpływać regulacja zostały zdiagnozowane prawidłowo, ale kalkulacja dotycząca wpływu regulacji na budżet centralny jest nieczytelna, a co za tym idzie trudna do dokonania oceny.

Autorzy OSR-u analizowali wpływ regulacji na przedsiębiorstwa, rodzinę, obywateli oraz gospodarstwa domowe, jednakże jest ona pobieżna i częściowo oparta o wybrane informacje z raportu dotyczącego funkcjonowania przedmiotu regulacyjnego. Analiza wpływu na rynek pracy sprowadza się do stwierdzenia, że część osób zostanie pozbawiona możliwości wykonywania funkcji biegłego.

Nie przedstawiono wskaźników osiągnięcia celu regulacji. Stwierdzono jedynie, że po roku, a następnie po dwóch latach wykonana zostanie ewaluacja w zakresie tego, czy regulacja pociąga za sobą koszty przekraczające szacunki. Ponadto wskazuje się na potrzebę przeprowadzenia badań ankietowych wzorowanych na tych przeprowadzonych w ramach przygotowywania jednej z analiz wymienionych w załącznikach. Brak jest wskazań co do ram czasowych osiągnięcia celów i sposobów osiągnięcia tychże celów.

- W OSR do *projektu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego* wnioskodawca jako problem, który ma rozwiązać ustawa wskazuje fakt, iż związki zawodowe zawiesiły swój udział w pracach Komisji Trójstronnej. Nawet gdyby uznać to za wystarczający powód do interwencji legislacyjnej, wnioskodawca powinien wskazać przyczyny zaistniałego problemu, oraz jego skutki. Przyczyn nie wyjaśniono, a skutki skwitowano ogólnikowym stwierdzeniem „że bez strony pracowników efektywny dialog społeczny nie jest możliwy”.

Obywatelskie Forum Legislacji

Cele regulacji nie zostały określone w sposób jednoznaczny i precyzyjny. Rekomendowane rozwiązanie uzasadniono ogólnikowo tym, że dotychczas obowiązująca formuła „wyekspirowała się”. Trudno to uznać za wystarczające uzasadnienie, zwłaszcza, że projekt wprowadzał rewolucyjne i kontrowersyjne – a zdaniem niektórych konstytucjonalistów niekonstytucyjne – rozwiązania przyznające quasi-inicjatywę legislacyjną podmiotom nieuprawnionym do tego Konstytucją. Nie zidentyfikowano i nie opisano alternatywnych w stosunku do regulacji ustawowej możliwości rozwiązania problemu (np. samoregulację). Nie analizowano możliwość rezygnacji z regulacji (tzw. opcję zerową).

Przedstawiając rozwiązania wprowadzone w innych krajach ograniczono się do streszczenia tego czym są rady społeczno-gospodarcze i ogólnikowego opisu jak funkcjonują. Z opisu nie wynika na przykład, aby w którymkolwiek z wspomnianych państw rady wykroczyły poza charakter konsultacyjno-doradczy, a w przedstawionym projekcie przyznano im bardzo szerokie uprawnienia między innymi quasi inicjatywę ustawodawczą oraz nałożono na rząd szczególnie związane z tym obowiązki. Nie omówiono także kwestii reprezentatywności, która na dalszych etapach prac stała się przedmiotem kontrowersji nawet w gronie zasiadających w Komisji Trójstronnej pracodawców.

Jako podmioty, na które oddziałuje projekt wskazano tylko samorząd terytorialny i partnerów społecznych – ale tylko tych zasiadających w Komisji Trójstronnej. Tymczasem ustawa i jej rozwiązania oddziaływać będą na wszystkie organizacje pracodawców i wszystkie związki zawodowe, a faktycznie – na wszystkie podmioty prawne i osoby fizyczne, bowiem prawo tworzone w trybie zaproponowanym w projekcie ustawy będzie przecież obowiązywało wszystkich. Zmiany w relacjach rząd-partnerzy społeczni oddziałują także na rząd, z uwagi na nałożenie na niego ograniczających jego samodzielność - zdaniem konstytucjonalistów – obowiązków. Samo zaś oddziaływanie zostało opisane ogólnikowo, np. „oddziaływanie bezpośrednie, o ile organizacje będą zainteresowane członkostwem, z którym wiążą się konkretne uprawnienia/obowiązki” – trudno to uznać za jakąkolwiek informację.

Opisując przebieg konsultacji wspomina się o niejawnej części konsultacji, w trakcie której projekt był wypracowany, zaś same konsultacje publiczne zostały opisane zdawkowo. Jeśli uznać pierwszy etap za prekonsultacje, to nie został on udokumentowany na stronie RPL, praktycznie nic o nim nie wiadomo.

Trudno odnieść się do rzetelności wyliczeń wpływu wprowadzenia ustawy na sektor finansów publicznych. Wskazuje się koszty w poszczególnych latach, podaje w jakiej wysokości i jakiego rodzaju to będą koszty, ale nie wskazuje pełnych źródeł finansowania. Przy samych wydatkach z budżetu państwa w pierwszym roku oszacowanych na blisko 7 milionów, wnioskodawca wskazał 1 milion jako dodatkowe źródło z budżetu państwa.

Członkowie Obywatelskiego Forum Legislacji

Warszawa, 30 września 2015 roku

Obywatelskie Forum Legislacji działa przy Fundacji im. Stefana Batorego od 2008 roku. W jego skład wchodzi przedstawiciele organizacji pozarządowych, kancelarii prawniczych, środowiska akademickiego oraz lobbyści. Celem Forum są działania na rzecz poprawy jakości prawa, transparentności procesu jego stanowienia oraz poszerzenia partycypacji obywateli w tym procesie. Więcej o Forum można przeczytać na stronie:

http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/przeciw_korupcji/przejrzystosc_w_procesie_stanowienia_prawa_1

Adres: Obywatelskie Forum Legislacji Fundacja im. Stefana Batorego 00-215 Warszawa, ul. Sapieżyńska 10 a, tel. 22 536 02 58 gkopinska@batory.org.pl
http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/przeciw_korupcji/przejrzystosc_w_procesie_stanowienia_prawa_1